

IVO GOLDSTEIN

### Metodološke značajke sinteza povijesti narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji

O pojedinim događajima iz narodnooslobodilačke borbe napisana je upravo nepregledna literatura. Organizatori ustanka, komandanti, kome-sari i brojni borci pisali su svoje memoare, vojni stručnjaci analize pojedinih bitaka, novinari feljtonske priče, publicisti najraznovrsnije prikaze, profesionalni historičari stručne radove o pojedinim segmentima ili aspektima te neiscrpno opsežne teme.

Začuduje, međutim, da u tom raznolikom obilju ima vrlo malo radova koji bi pokušali sintetički obuhvatiti cijeli četvorogodišnji NOB na svom području. Ta se broj još smanjuje, ako isključimo izdanja koja su posvećena obljetnicama s prevladavanjem fotografija i faksimila, dok je tekst koji opisuje četiri godine borbe za oslobođenje tek u drugom planu.

Ako dosljedno upotrebljavamo riječ »sinteza«, na minimum ćemo svesti broj radova u jugoslavenskoj historijskoj znanosti koji mogu zadovoljiti tako oštar kriterij. Jer, sinteza znači »proučavanje predmeta u cjelini, u jedinstvu i uzajamnoj svezi svih njegovih dijelova«.

Tomu je uzrok, vjerojatno, niz objektivnih okolnosti. Za pisanje sinteze narodnooslobodilačkog rata potrebno je proučiti mnogo materijala koji je samo dijelom detaljno proučen ili uopće nije, za što će trebati od ovog trenutka prilično dugo vremena. Osim toga, naša historiografija iz raznih razloga još uvijek zaobilazi proučavanje pojedinih epizoda ili aspekata. I vremenska je distanca, čini se, još malena. Mnoge odluke i događaji iz razdoblja 1941—1945. čvrsto su vezani sa suvremenosti i budućnosti, tako da je o procesima koji još i danas teku teško dati konačan sud. Previše je emocija još i danas vezano uz neke događaje i opredjeljenja u narodnooslobodilačkoj borbi, pa je time otežan objektivni i hladan historičarski pristup.

Uz to, čini se da su otvorena još i neka metodološka pitanja: da li rad pojedinca ili grupe stručnjaka, kako ujednačavati tekstove, ako je timski rad, kako odmjeriti zastupljenost federalnih jedinica? — a to svakako nisu i jedina pitanja.

U ovom izboru radova o NOB-u, koje sam smatrao sintetičkim ili bar približno takvima, pokušao sam u kratkim komentarima opisati metodološki pristup: koliko su autori i koje izvore proučavali, je li im u centru samo politička i vojna povijest, ili su prikazivali razdoblja pojedinačnih

(važnih i manje važnih) događaja, a zanemarili »strukture dugog trajanja« u kojima se i pored nedostatka »čvrstih, bitnih« događaja zbivaju kvalitetno bitne promjene?

Na žalost, većina ovih sinteza pretežno je događajno opisivala početke ustanka, operacije partizana, glavne neprijateljske ofenzive i razvitak narodne vlasti s prikazom zasjedanja AVNOJ-a. Takav je pristup danas umnogome zastario — željeli bismo imati onakve preglede ili sinteze povijesti narodnooslobodilačke borbe koji bi razdoblje 1941—1945. dali u cjelini, obuhvativši sve vojne, političke, ekonomske, socijalne, ideološke probleme i pitanje opredjeljenja narodnih masa.

»Revolucija se često pokazuje kao samonikli, planomjerni vjetar koji vitla nad maglovitim ljudskim prostorima, a nekada i kao 'paradni marš' spektakularan u svoj moralno-politički čistoti[. . .]. Manje se vidi složeni kompleks savremene socijalne revolucije u kome se afirmativni i deformativni elementi dramatično smjenjuju, kompleks koji uključuje široki krug raznovrsnih i protivrječnih kretanja, kako svjetskog tako i lokalnog značenja, razne forme priprema i izvođenja akcija, borbe revolucije i kontrarevolucije, reforme i kontrareforme, relativna zatišja i uspone, socijalno-psihološke promjene [. . .].«<sup>1</sup>

Takve su nam iscrpne analize i sinteze utoliko potrebnije, jer se mnogi inozemni historičari iz raznih historiografskih škola zanimaju i bave narodnooslobodilačkom borbom, smještavaju je na svoj način u cjelinu jugoslavenske i evropske povijesti, a sama se jugoslavenska historija takvim pokušajima malokad može pohvaliti.

Smatrao sam da pri izradbi ovog pregleda sinteza NOB-a, ne samo »sinteze u užem smislu riječi«, treba dakle uzeti u obzir ne samo knjige koje se isključivo bave poviješću od 1941. do 1945, već i izvratke iz enciklopedija, studiozno pisane kronologije i neka izdanja u kojima je samo dio posvećen toku narodnooslobodilačkog rata, ali ga obuhvaćaju cjelovito. Nadam se da nema velik broj naslova, koji bi morali ući u ovaj pregled, a da sam ih ispustio. Ispričavam se autorima tih radova, jer do njihova ispuštanja nije došlo namjerno, već zbog toga što nisam imao uvid u cjelokupnu literaturu, a ni ne postoje kompletne bibliografije.

Kao osnovnu značajku priloga o toku narodnooslobodilačke borbe u enciklopedijskim izdanjima treba navesti njihovu kratkoću. Ti su članci nekoliko puta kraći nego knjige, u kojima je izložena ista tematika. Zato od enciklopedijskih priloga i ne možemo očekivati pomniju i dublju analizu događaja ni potpuniju sintezu.

Tako nas »Opća enciklopedija Leksikografskog zavoda«<sup>2</sup> ostavlja na površini zbivanja, ali daje i vrlo pregledan, kronološki tok političke i vojne povijesti.

U »Enciklopediji Jugoslavije«<sup>3</sup>, autor Petar Morača na malo većem prostoru tek je izložio slijed političkih i vojnih događaja, te nije ulazio u

<sup>1</sup> Veselin Đuretić, Teorijsko-metodološki smisao klasnog i nacionalnog u NO ratu, Politički život Jugoslavije 1914—1945, Beograd.

<sup>2</sup> Opća enciklopedija Leksikografskog zavoda, svezak 4, 477—480, Zagreb 1968.

<sup>3</sup> Enciklopedija Jugoslavije, sv. 5, 133—140, Zagreb 1962.

šire izlaganje problematike. Uglavnom, držao se metodološkog koncepta gotovo isovjetnog s onim u »Općoj enciklopediji«.

Narodnooslobodilačkom ratu u »Vojnoj enciklopediji«<sup>4</sup> posvećena je mnogo veća pažnja nego u prethodne dvije. Čak 17 stranica, pa se time po obimu ovaj pregled približava i nekim sintezama manjeg opsega. Već i po naslovu enciklopedije jasno je da je najviše pažnje posvećeno vojnoj povijesti. Opisi su u ovom pregledu koncentrirani na izlaganje činjenica prvenstveno o velikim neprijateljskim ofenzivama, a ostale su operacije jedinica NOV-a poprilično zanemarene.

Osim vojne povijesti, autori su se nekoliko puta osvrnuli i na povijest KPJ, vanjskopolitički položaj NOP-a, razvitak narodne vlasti, ali sve to tek periferno i nesustavno. U tome enciklopedijskom prilogu, kao, uostalom, i u prethodna dva, autori nisu nastojali objašnjavati događaje, u ovom slučaju vojne operacije, već su se zadovoljili konstatiranjem činjenica u vrlo preglednom slijedu.

U knjizi »Ilustrirana povijest narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji 1941—1945«<sup>5</sup> autori su se odlučili za kronologijsko prezentiranje podataka. Tako je otpala analiza događaja i pokušaj njihova sintetiziranja.

Navedeni događaji pretežno su iz vojne i političke povijesti, a osobitost su knjige, svakako, vrlo dobro odabrane fotografije, zatim poneki dokumenti i nekoliko reprodukcija slika s temama iz toga razdoblja.

Primjer je izuzetno opsežne, sustavne kronologije »Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945«<sup>6</sup>. Na više od 1000 stranica spomenuta su mnoga zbivanja iz razvoja NOP-a i konstituiranja vlasti, pa ta kronologija Vojnoistorijskog instituta uistinu može korisno poslužiti za daljnja proučavanja razdoblja 1941—45.

Iako se bavi problemima razvitka vlasti čak u 24 godine, knjiga »Nova Jugoslavija 1941—1965«<sup>7</sup> ne donosi nikakvih originalnih misli, ni ne objašnjava detaljnije slijed događaja već ostaje na površini zbivanja. Dakle, dio knjige »Nova Jugoslavija« koji govori o stvaranju i o razvitku narodne vlasti u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji nema karakter znanstvene sinteze već publicističkog pregleda s obiljem vješto izabranih fotografija i foto-kopiranih izvora.

Knjigu »Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—45«<sup>8</sup> napisali su Pero Morača i Viktor Kučan. Ista je knjiga, malo skraćena, prevedena i na engleski i francuski jezik.

To izdanje nije imalo ambicija da bude znanstvenog karaktera. To konstatiraju i sami autori: »Informativni tekstovi su morali da budu kratki i jezgroviti, bez pretenzija da svestranije i potpunije objasne određene događaje.« Brojne fotografije i faksimili nekih dokumenata potvrđuju namjeru autora da ilustracijama zamijene studiozniji tekst. U tom su

<sup>4</sup> Vojna enciklopedija, sv. 5, 770—789, Beograd 1973.

<sup>5</sup> Ilustrirana povijest narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji 1941—1945, Zagreb 1973.

<sup>6</sup> Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Beograd 1964.

<sup>7</sup> Nova Jugoslavija 1945—1965, Beograd 1966.

<sup>8</sup> Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—45, autori *Pero Morača* i *Viktor Kučan*, Beograd 1965.

pisci i uspjeti. Izbor prezentiranog materijala je takav da vrlo slikovito govori o događajima koji su se zbili u Jugoslaviji 1941–45.

U zborniku radova »Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija«<sup>9</sup> objavljeno je 45 referata koji su održani na istoimenom seminaru u Ljubljani 1972. godine.

Objavljeni referati govore o najrazličitijim problemima: od onih koji pokušavaju sažeti djelovanje NOP-a u toku nekoga vremena u nekoj od republika, pa do referata koji obrađuju opredjeljenja, ideologije, nacionalne odnose, ili raspravljaju o pojedinim pitanjima s potpuno teoretskog stajališta.

Koliko god bili značajni pokušaji dubljeg objašnjavanja složenih situacija iz političke i vojne povijesti, valja naglasiti da se prvi put tek u ovoj knjizi jače osjećaju i problemi »dugog trajanja«, problemi društvenih struktura koji su do sada bili prilično zapostavljeni. Referati tek postavljaju pitanja za koja će trebati dosta proučavanja da bi se na njih dali sigurniji i precizniji odgovori, ali prvi i najteži korak je prijeđen.

Te dvije knjige zbornika ipak se ne mogu ni u najširem smislu riječi nazvati sintezom. Tiskane rasprave obrađuju tek manji dio problematike NOB-a. Naime, u izboru tema među stručnjacima nije bilo neke čvršće suradnje. Svatko je pisao o temi koja mu je šira ili uža specijalnost tako da je iz takvih pojedinačnih rasprava nemoguće sastaviti cjelinu.

Ali je taj zbornik radova ukazao na svu složenost problema u razdoblju 1941–1945, jer su neki radovi postavljali pitanja koja su do sada zaobilazena i zanemarivana i pokušavali na njih dati odgovor. Dakle, znanstveni skup u Ljubljani i naknadno objavljeni zbornik radova važan je korak u rješavanju nekih neriješenih pitanja i pisanju modernije sinteze narodnooslobodilačke borbe.

Autor Petar Brajović u knjizi »Jugoslavija u drugom svjetskom ratu«,<sup>10</sup> na nešto više od 200 stranica, iznio je tok narodnooslobodilačkog rata. Pretežno se zadržavao na opisivanju političkih i vojnih događaja, te je objašnjavanju posvetio vrlo malo prostora. Brajović je prikaz NOB-a podijelio na poglavlja tako da svako poglavlje opisuje jednu ratnu godinu. To je prilično neuobičajeno, jer je rat u Jugoslaviji tekao u etapama koje se vrlo teško mogu smjestiti u čvrsto uokvireni kalendar.

Ipak, knjiga »Jugoslavija u drugom svjetskom ratu« ima neke kvalitete koje se u ostalim knjigama istoga ili sličnog karaktera teško mogu naći. Autor je uz svako poglavlje dao kratak opis međunarodnih događaja i vojnih operacija. Tabele i karte na kraju su knjige. Posebnu vrijednost predstavlja ubacivanje vrlo širokog spektra domaćih i inozemnih izvora o NOB-u i vrhovnom komandantu Titu.

»Ovde se ne mogu tražiti potpuni odgovori na sva pitanja našeg rata i revolucije[. . .] ipak se tražilo da se složena ratna problematika (politička i vojna) iznese što preglednije, kronološkim redom[. . .]« kažu autori

<sup>9</sup> Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija, zbornik radova, 1–2, Beograd 1977.

<sup>10</sup> Petar V. Brajović *Duro*, Jugoslavija u drugom svjetskom ratu, Beograd 1977.

»Oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije 1941—1945« u predgovoru izdanju 1957.<sup>11</sup>

Uistinu je složena ratna problematika izložena vrlo pregledno s osjećajem za važno i nevažno. Ali, osim niza činjenica, autori se nisu upuštali u analize, usporedbe pojedinih razdoblja. I njihova namjera da izlože složenu ratnu problematiku (političku i vojnu) nije do kraja provedena. Naime, dok su vojna djelovanja obrađena vrlo iscrpno, dotle se opis političkih zbivanja sužava na podatke o savjetovanju u Stolicama i detaljnijem opisu I i II zasjedanja AVNOJ-a.

Na kraju svakog poglavlja, nakon opširnih izvještaja o vojnim operacijama, nalazi se kratak rezime zbivanja. Tu su često iznesena takva mišljenja koja, pri današnjem stupnju razvoja historije, više potpuno ne možemo prihvatiti.

Knjiga »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije« doživjela je i svoje drugo izdanje.<sup>12</sup> Kao i u prvom izdanju ove knjige, autori nisu umnogome odstupili od svojih konceptata izlaganja.

Pažnju su usredotočili na vojne operacije, razradili su do pojedinosti djelovanje pojedinih partizanskih i neprijateljskih formacija, ali dalje od toga nisu išli. Složena vanjskopolitička situacija, proces formiranja narodne vlasti zahvaćeni su tek periferno i u vrlo kratkim crtama. Također ni u ovom izdanju ne postoji težnja za sintetičkim pristupom, te se eventualne izmjene i dopune odnose na promjene manje važnih mišljenja i odbacivanje podjele na neprijateljske ofenzive.

Dio edicije »Drugi svetski rat (Pregled ratnih operacija)«<sup>13</sup> posvećen je i ratnim operacijama 1941—45 u Jugoslaviji. Taj nas dio iscrpno informira i analizira sve vojne operacije na teritoriju Jugoslavije na više od tri stotine stranica. Autori očito nisu imali pretenzija da te događaje pokušaju sažeti, objasniti ili ih neposrednije povezati s ostalim faktorima koji su utjecali na povijest jugoslavenskih naroda 1941—45.

Ponegdje se mogu naći odjeljci koji opisuju djelatnost Komunističke partije Jugoslavije, ili rad AVNOJ-a, ili položaj NOP-a u međunarodnoj politici, ali su to tek fragmenti iz geneze tih složenih struktura i čitalac ne može dobiti cjelovitiju informaciju.

»Opšti zaključci« dodani na kraju svakog poglavlja po sadržaju se ne razlikuju mnogo od već više puta ponavljanih mišljenja o tijeku NOB-a i revolucije.

Izdanje »Drugi svetski rat«,<sup>14</sup> u dvije knjige, opet je edicija u kojoj je manji dio knjige pripao povijesti ratnih operacija u Jugoslaviji. Taj dio nema ni stotinu stranica, i na njima pretežu fotografije, izvaci iz dokumenata i skice ratnih operacija, a ne tekst.

Dakle, izlaganje toka NOB-a svedeno je na puku informaciju koja tek prelazi enciklopedijski obim. Jasno je da su u tako kratkom pregledu

<sup>11</sup> Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, 1—2, Prvo izdanje 1957, 1959.

<sup>12</sup> Drugo izdanje, 1963, 1965.

<sup>13</sup> Knjiga II, 1961, 263—303, 641—691; knjiga III, 1964, 105—145, 435—463, knjiga IV, 1967, 82—120, 417—478, knjiga V, 1970, 237—267.

<sup>14</sup> Drugi svetski rat, Beograd 1973, 184—197, 374—407, 152—180, 394—406.

autori ostali na površini zbivanja, prezentirajući poznate činjenice i ne ulazeći u njihovo objašnjavanje. Svoju su pažnju usmjerili na vojnu povijest, a tek su periferno izložili i neke političke probleme. Ipak, mnoga su pitanja ostala netaknuta, npr., razvitak narodne vlasti.

U knjizi »Pregled istorije SKJ«<sup>15</sup> dio o Komunističkoj partiji 1941–45. napisao je Pero Morača. Ni ova knjiga, kao i neke ostale, nije imala pretenzija za pisanje sinteze, već su autori željeli dati opći pregled. Na nešto više od stotinu stranica Morača je prikazao zapravo povijest NOB-a, njegovu vojnu i političku povijest, a samo malo više prostora nego u svojim ostalim radovima posvetio je uistinu povijesti Komunističke partije. Velik dio knjige opisuje godinu 1941. i fenomen ustanka, a godine 1942–45. dane su u vrlo malom opsegu.

Moračin prilog u toj knjizi, usprkos tome što je autor bio suočen s nizom objektivnih teškoća, informativan je i sustavan pregled povijesti NOB-a s posebnim težištem na povijesti Komunističke partije Jugoslavije.

U »Istoriji Saveza komunista Jugoslavije«<sup>16</sup> autor je priloga o razdoblju 1941–45. Pero Morača. Tekst je nešto kraći, usporedimo li ga s onim iz »Pregleda istorije SKJ«, ali autor u tome tekstu ne donosi ništa bitno novog. Naslovi su ostali isti ili su vrlo slični, a ni sam sadržaj nije mnogo mijenjan. Tek je neki odjeljak izbačen ili dodan, neke rečenice preformulirane.

Na kraju, i pristup izvornom materijalu i metode njegova izlaganja nisu se mnogo izmijenili, iako je u vremenu između prvoga i drugog izdanja došlo do inicijative da se metode proučavanja i pisanja moderniziraju. Na svega 138 stranica malog formata Blagota Drašković pokušao je prikazati povijest socijalističke revolucije knjigom »Socijalistička revolucija u Jugoslaviji«.<sup>17</sup> Drašković daje vrlo dugačak uvod, gotovo pola knjige, o »osnovnim političkim i ekonomskim obilježjima Kraljevine Jugoslavije«, o povijesti Komunističke partije između dva rata, pa čak razmatra sa sociološkog, gotovo teoretskog stajališta, problem nacija i nacionalnog pitanja. Takva se koncepcija izlaganja morala zadržati i u razmatranju osnovnih problema socijalističke revolucije. Ali, povijest narodnooslobodilačke borbe dana je u kraćem pregledu, a posebno su istaknuti neki momenti u tom četvorogodišnjem periodu, ponajviše o formiranju narodne vlasti i vanjskopoličkoj situaciji.

U toj kratkoj razradi problema nisu nam pružena nikakva detaljnija ili bitno nova objašnjenja, osim onih stereotipnih. Na kraju, Drašković konstatira da socijalistička revolucija u našoj zemlji nije završena 1945, već predstavlja samo »osnovne temelje«. Ipak, autor opisom događaja iz godine 1945. završava svoju knjigu.

Prvo izdanje knjige »Pregled historije narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije«<sup>18</sup> Tome Čubelića i Milovana Milostića izašlo je neposredno nakon rata, popunjavajući očitu prazninu u pregledima

<sup>15</sup> Pregled istorije SKJ, Beograd 1963.

<sup>16</sup> Istorija Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1977.

<sup>17</sup> Blagota Drašković, Socijalistička revolucija u Jugoslaviji, Zagreb 1960.

<sup>18</sup> Tomo Čubelić – Milovan Milostić, Pregled historije narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije, XI izdanje, Zagreb 1963.

NOB-a. Autori su uspjeli dati na popularan, lak način povijest naše revolucije do 1945, uključivši i opis borbi, formiranja narodne vlasti i vanjsko-politički faktor. Ali u cijeloj knjizi pisci prilično pojednostavnjuju problematiku, pa simplifikacijom pojedinih pitanja daju mišljenja koja su djelomično ili potpuno danas zastarjela.

Osim toga, knjiga predstavlja tek izlaganje kronološkog slijeda događaja, te se na nijednom mjestu ne nazire upit autora »zašto?«, ili pokušaj odgovora na to pitanje.

Godine 1963. ili prije, kad su izdanja te knjige bila tiskana, »Pregled historije NOB« predstavljao je solidnu informaciju o tijeku rata, ali danas, kad je znanost prikupila više činjenica i sustavnije ih analizirala te pokušava stati na nove teoretske osnove, takva bi knjiga morala biti zamijenjena novijim izdanjima.

Nedostatak sustavne analize činjenica i pokušaj njihova uopćavanja, čini se da su i osnovni nedostatak te knjige, ali i ostalih izdanja starijeg datuma. Autorima i njihovim djelima ne možemo uputiti oštriji prigovor, jedino se možemo nadati da će ubuduće pisanje takvih knjiga prilagođavati modernijim tokovima.

Knjiga Vlade Strugara »Jugoslavija u ratu 1941—1945«<sup>19</sup> jedna je od onih koja ni u metodološkom ni u znanstvenom pogledu nije donijela nešto bitno novo i originalno, ali je zgodnom kombinacijom teksta, fotografija, karata, faksimila nastala knjiga koja po kvaliteti dokazuje da se u pisanju »sinteza« ipak kreće naprijed.

Strugarova se knjiga i dalje zadržava samo na vojnoj i političkoj povijesti. I dok je vojna povijest razrađena do u tančine, nabijena često nepotrebnim činjenicama, koncept političke povijesti ipak je moderniji i bliži sintetiziranju mnogobrojnih pojedinosti.

U knjizi Jovana Marjanovića »Narodnooslobodilački rat i narodna revolucija u Jugoslaviji 1941—1945 (Kratak pregled)«<sup>20</sup> autor u predgovoru govori o tome koje su mu bile ideje vodilje pri pisanju te knjige: »Znajući kolika se potreba osjeća za ovakvim pregledom, ustupio sam ovaj rukopis za štampu (knjiga je bila prvotno namijenjena stranim čitaocima) uveren da će on pružiti pomoć onima koji se upoznaju sa osnovnim događajima i osnovnom problematikom naše narodne revolucije.«

Osim tih karakteristika koje je dao sam pisac, treba naglasiti da je Marjanovićeve knjige tek vrlo dobar sažetak vojne i političke povijesti NOB-a a ni po čemu se, ili vrlo malo, razlikuje od već navedenih »sinteza«.

Jovan Marjanović i Pero Morača napisali su zajednički knjigu »Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941—45«<sup>21</sup> (Istorijski pregled). U želji da utvrde pa čak i da objasne političke i vojne događaje, Morača i

<sup>19</sup> *Vlado Strugar*, *Jugoslavija u ratu 1941—1945*. Beograd 1975.

<sup>20</sup> *Jovan Marjanović*, *Narodnooslobodilački rat i narodna revolucija u Jugoslaviji 1941—1945 (Kratak pregled)*. Prvo izdanje Beograd 1956, sedmo, popravljeno izdanje Beograd 1961.

<sup>21</sup> *Jovan Marjanović*, *Pero Morača*, *Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941—45*, Beograd 1958.

Marjanović učinili su velik istraživački napor. Ipak, čini se da ih podjednako nisu zanimala sva razdoblja u povijesti NOB-a. Naime, okupaciji Jugoslavije, pripremama i toku ustanka 1941. posvećena je osobita pažnja i za to je razdoblje opisivanje bilo detaljno i mnogostruka složenost zbivanja vrlo je pomno obrađena. Za razdoblje 1942–45. izlaganje je mnogo kraće, te je svedeno na pripovijedanje događaja iz političke i vojne povijesti, s posebnim težištem na izlaganju posljednje. Ostale značajke toga razdoblja uopće nisu spomenute ili su tek naznačene.

Godine 1958. ta je knjiga popunila prazninu koja je postojala u proučavanju cjelokupnog NOB-a, a i danas, nakon 21 godine, zadržala je značajno mjesto među sve brojnijim sintetičkim radovima.

Knjiga koju je Pero Morača napisao sam nosi naslov »Narodnooslobodilačka borba Jugoslavije 1941–1945«<sup>22</sup> i tiskana je 17 godina nakon zajedničke knjige J. Marjanovića i P. Morače.

Uspoređujući knjigu iz 1958. i ovu, noviju, iz 1975, vidljivo je da je autor postao puno koncizniji u izlaganju svojih gledišta. Knjiga »NOB Jugoslavije 1941–45« gotovo je dvostruko kraća od prethodne, ali je misaono puno bogatija. Morača je odmah objašnjavao bit događaja, ne želeći trošiti previše prostora na duga opisivanja. Ipak, dao je tek sažetak toka vojnih operacija, političke povijesti i razvitka narodne vlasti.

Pisac je, kao i u djelu napisanom zajedno s Jovanom Marjanovićem, veći dio svoje istraživačke pažnje posvetio ustanku, pa 1941. zauzima gotovo polovicu knjige. Tako je odjeljak o ustanku i sadržajniji od ostalih poglavlja.

I uz navedene primjedbe, koje su subjektivne, valja naglasiti da je Moračina knjiga vrlo dobra sinteza povijesti narodnooslobodilačkog rata, kojoj je nedostatak što se zaustavila već na opisivanju i objašnjavanju vojne i političke historije.

Rasprava Franje Tuđmana »Okupacioni sistem i razvoj oslobodilačkog rata i socijalistička revolucija u Jugoslaviji 1941–1945«<sup>23</sup> razrađuje više sustav okupacije u Jugoslaviji, a tek na manje stranica autor izlaže, po njegovu mišljenju, glavne značajke revolucije i rata 1941–45. To su rasplamsavanje ustanka i razvitak narodnooslobodilačke borbe, postanak narodne vlasti i utjecaj vanjskopolitičke situacije na zbivanja u našoj zemlji. Ta rasprava sažima dosta dobro sve one aspekte narodnooslobodilačke borbe kojima se 1963. naša historija prvenstveno bavila.

U knjizi »Istorija Jugoslavije«<sup>24</sup> dio posvećen NOB-u napisao je Vladimir Dedijer. S ciljem da prikaže kakvo je bilo tadašnje jugoslavensko društvo i čitav oslobodilački rat, autor je pokušao dati što širu i dublju sliku te situacije. Takvo prikazivanje složenih prilika, u kojima se razvijala narodnooslobodilačka borba, Dedijer je i ostvario u prva četiri poglavlja te sinteze. Pišući s osjećajem za sažimanje, pisac se vrlo dobro snalazi u spletu klasnih, nacionalnih, socijalno-ekonomskih i vanjskopoliti-

<sup>22</sup> Pero Morača, *Narodnooslobodilačka borba Jugoslavije 1941–1945*, Beograd 1975.

<sup>23</sup> Franjo Tuđman, *Okupacioni sistem i razvoj oslobodilačkog rata i socijalistička revolucija u Jugoslaviji 1941–1945*, u autorovoj knjizi: *Okupacija i revolucija*, Zagreb 1963.

<sup>24</sup> Božić, Čirković, Ekmečić, Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972.



tičkih odnosa. Počeci ustanka i kriza ustanka 1942. obrađeni su i objašnjeni mnogo cjelovitije, ne drže se uobičajenih shema, i to su zasigurno i bolji odsjeci ove knjige.

Ipak, Dedijer ulazeći u problematiku 1942–45, odstupa od koncepta šireg proučavanja struktura i u izlaganju prevladavaju događaji iz vojne povijesti. Iscrpno su opisane bitke na Neretvi i Sutjesci, a operacijama u ostalim dijelovima Jugoslavije posvećeno je manje pažnje. Osim toga, upoznajemo se i s genezom politike zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza prema NOP-u. Ekonomska situacija, previranja u simpatijama prema suparničkim stranama s obzirom na nacionalnu i klasnu pripadnost, sve je to objašnjeno mnogo manje nego u prethodnim poglavljima. Ni vrlo važno pitanje narodne vlasti – narodnooslobodilačkih odbora, njihova nastanka i razvoja, nije izloženo.

U dva posljednja poglavlja, koja govore o partizanskoj kulturi i jugoslavenskoj revoluciji, autor opet daje širi pregled zbivanja, smještava narodnooslobodilački rat u kontekst tadašnje evropske povijesti i povijesti revolucija. Tako je Dedijerova sinteza povijesti NOB-a, iako je pretrpjela niz primjedaba, ponekad neosporno potpuno opravdanih, ipak s metodološke strane načinila korak naprijed i pokazala budućim istraživačima barem početak puta kojim treba krenuti.

Knjiga Ivana Jelića »Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941–1945)«<sup>25</sup> jedna je od malobrojnih, možda i jedina, koja uistinu sintetički pokušava objasniti razdoblje 1941–45. u Jugoslaviji.

Autor nas ne zamara nabranjem pojedinih događaja, jer ispravno zaključuje da su u takvoj knjizi suvišni, već nas upoznaje s glavnim značajkama pojedinih etapa revolucije i s osnovnim problemima s kojima se revolucija suočavala.

Jelić se, dakle, nije zadržao na političkoj i vojnoj povijesti, kako je to činila većina navedenih autora, nego se u njegovom izlaganju isprepliću problemi i teme povezani s raznim društvenim strukturama.

Kako je to prva knjiga koja zadovoljava modernije metodološke nazore, jer se prvenstveno bavi strukturama dugog trajanja, a ne neponovljivim događajima, učinjen je u pisanju historije NOB-a značajan korak naprijed. Bez obzira uputimo li Jelićevoj knjizi ili Dedijerovom prilogu poneku zamjerku, smatram da pisanjem sinteza, zaokruživanjem rezultata iz jednog povijesnog razdoblja, možemo potaknuti nova istraživanja na tom području.

Jugoslavenska historija, koja se bavi razdobljem narodnooslobodilačkog rata, našla se u delikatnoj situaciji: baveći se gotovo isključivo političkom i vojnom poviješću, teme su se iscrpile, ništa se novoga više ne može reći, a historija sve više zaostaje za razvitkom ostalih društvenih znanosti. To se očituje i u pisanju sinteza (ili bolje rečeno pregleda) o narodnooslobodilačkoj borbi. Autori nisu imali ni hrabrosti, a pogotovo volje da odstupe od stereotipnih, nebrojeno puta ponavljanih zaključaka o pojedinim segmentima revolucije. Isto tako, njihovi su pregledi sadržavali iste ili gotovo iste dijelove koje su posjedovali i pregledi napisani prije.

<sup>25</sup> *Ivan Jelić*, *Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941–1945)*, Zagreb 1979.

Pišući isključivo o vojnoj ili političkoj povijesti, a vrlo često te dvije komponente kombinirajući, neki pisci sinteza o narodnooslobodilačkoj borbi držali su se pozitivističkog popisivanja pojedinih činjenica i nisu ni pokušali dati odgovor na pitanje »zašto?«.

Upravo novi naponi koji su učinjeni u pisanju sinteza NOB-a čini se da su pokazali put kojim treba ići, jer je »stara škola« očitno došla na kraj svoga puta. Traženje novih rješenja, novih putova u pisanju sinteza NOB-a, sinteza uopće, pa i cjelokupne historiografije, prijeko je potrebno u vremenu kad historijska znanost zaostaje za brzim društvenim promjenama i ne snalazi se najbolje u važnoj funkciji koju joj je namijenila naša zajednica.